

*Яковенко С. І., доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри юридичної психології та педагогіки
Одеського ДУ ВС (м. Одеса)*

СУТНІСТЬ І ЗМІСТ ПСИХОЛОГІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ МИРОТВОРЧИХ КОНТИНГЕНТІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

У статті розглядаються питання психологічного потенціалу військовослужбовців миротворчих контингентів Збройних Сил України. Визначені сутність і зміст психологічного потенціалу учасників миротворчих операцій, підкреслюється його роль і значення як базового фактору ефективності професійної діяльності.

Ключові слова: психологічне забезпечення, психологічний потенціал військовослужбовців, психологічна готовність, психологічна підготовленість і стійкість.

В статье рассматриваются вопросы психологического потенциала военнослужащих миротворческих контингентов Вооруженных Сил Украины. Определены сущность и содержание психологического потенциала участников миротворческих операций, подчеркивается его роль и значения как базового фактора эффективности профессиональной деятельности.

Ключевые слова: психологическое обеспечение, психологический потенциал военнослужащих, психологическая готовность, психологическая подготовленность и стойкость.

The article stresses the questions of the psychological capacity of peacekeeping troops of the Armed Forces of Ukraine. The essence and meaning of psychological potential participants in peacekeeping operations are specified, emphasizes its role and importance as a basic factor of the operations efficiency.

Keywords: psychological ensuring, psychological potential servicemen psychological readiness, psychological readiness and resilience.

Постановка проблеми. Понад 20 років Збройні Сили України беруть активну участь у миротворчих операціях. За ці роки близько 37 тис. осіб набули бойового досвіду, виконуючи важливі і відповідальні завдання. Досвід участі ЗС України в ММО свідчить, що миротворча діяльність є важливим завданням і вимагає від особового складу специфічної підготовки (психологічної, політичної, правової, мовної); готовності до виникнення позаштатних ситуацій і непередбачуваних обставин під час виконання своїх обов'язків, які вимагатимуть нестандартних дій від усього особового складу миротворчого контингенту [1,2].

Вивчення досвіду участі українських миротворчих контингентів, перевірки їх діяльності в місцях свідчать, що успішне виконання завдань миротворчої діяльності військовослужбовцями, поряд з іншими видами забезпечення, залежить від продуманої організації психологічного забезпечення (ПЗ). Не випадково в актах перевірок відмічається низька психологічна підготовка миротворчих підрозділів до дій в ході виконання миротворчих завдань.

Наявність істотного протиріччя між підвищеними вимогами щодо психологічної готовності миротворчого контингенту до виконання завдань з одного боку, та обмеженими можливостями сучасної

системи ПЗ, обумовлюють наукову проблему та необхідність розробки сутності і змісту поняття “психологічний потенціал військовослужбовців”.

Важливим завданням є аналіз наукових праць і публікацій із зазначеної проблематики, вивчення сучасних підходів до визначення поняття психологічний потенціал військовослужбовців, який забезпечує їх надійність професійної діяльності та впливає на морально-психологічний стан, формування їх психологічної готовності до виконання миротворчих завдань в цілому. Це особливо важливо тому, що мова йде про ту психологічну реальність, що у процесі забезпечення піддається корекції, тобто про його предмет.

Як будь-яка діяльність, психологічне забезпечення дій миротворчих підрозділів є предметною. Виявлення предмета, визначення його чітких рамок, розкриття закономірностей функціонування – неодмінні умови організації і здійснення діяльності. Предметом психологічного забезпечення є та частина об'єкта (система “військовослужбовець – середовище”), на яку спрямований вплив, що забезпечує визначену психологічну реальність. Уявлення про необхідний якісний стан

предмета складають мету психологічного забезпечення.

Мета статті: обґрунтувати та розкрити сутність психологічного потенціалу військовослужбовців - учасників бойових дій, основні психологічні умови його формування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом кількість наукових публікацій, присвячених психологічному аналізу різних аспектів миротворчої діяльності, має тенденцію до зростання (В.І.Алещенко, В.М.Невмержицький, О.Г.Караяні, В.В.Стасюк, О.О.Теличкін, Е.П.Утлік, О.Ф.Хміляр). Разом з тим слід констатувати, що питання психологічного забезпечення миротворчої діяльності поки що знаходяться у вітчизняній психологічній науці не на належному рівні. На цей час немає значущих наукових праць, в яких би містився комплексний аналіз проблем психологічного забезпечення миротворчості і які б стали теоретичною і методологічною основами для її практичної організації і здійснення.

Внаслідок цього ефективність конкретних рекомендацій, пропонованих військовими вченими для вирішення психологічних проблем миротворчої діяльності, не завжди дозволяє органам військового управління приймати науково-обґрунтовані, компетентні з психологічної точки зору рішення. Зробити це можливо лише на основі цілісних теоретичних поглядів й єдиної технологічної схеми здійснення психологічного забезпечення діяльності військовослужбовців у бойовій обстановці (М.І.Д'яченко, П.О.Корчемний, П.П.Криворучко, М.С.Корольчук, В.В.Сисоєв, М.Ф.Феденко).

У сучасній військовій теорії сукупність матеріальних і духовних сил, що можуть бути використані для досягнення військових цілей, класифікується як бойовий потенціал. О.Г.Караяні [3] на сторінках своєї праці "Вплив бою на психіку військовослужбовця" розмірковує відносно того, що психіка військовослужбовців-миротворців також має у своєму складі, в якості однієї із підструктур, групу елементів, які можемо визначити як певний *психологічний потенціал військовослужбовців(ПсПВ)*. За своїм змістом він може бути представлений як сукупність психологічних можливостей людини, які обумовлені моральними,

психологічними особливостями, що є передумовами виконання поставлених завдань.

Виклад основного матеріалу.

Теоретичний аналіз проблеми показав, що найбільш важливими структурними компонентами ПсПВ військових підрозділів виступають ступінь їх укомплектованості військовослужбовцями, що пройшли процедуру професійно-психологічного відбору(ППВ), рівень психологічної підготовки(ПП) особового складу, ступінь їх професійної майстерності, наявні знання, вміння, навички, звички тощо [4, 5].

У вітчизняній психології є декілька підходів до розуміння предмета психології бойової діяльності військовослужбовців та його психологічного забезпечення. Найчастіше предмет уявляється у вигляді "психологічної готовності", "підготовленості", "психологічної стійкості", "бойової майстерності". Так, М.І. Д'яченко вважає, що психологічний вплив на особовий склад у процесі підготовки до бойових дій має бути спрямований на реалізацію часткових і загальних передумов ефективності бойової діяльності. Мова йде про те, що потенційні учасники бойової діяльності повинні спочатку відповідати дуже високим вимогам з боку їх індивідуально-психологічних й особистісних якостей. Власне кажучи, всі складові їх психіки у процесі підготовки до участі в бойових діях повинні змінюватися, розвиватися і досягти високого рівня досконалості. Результатом підготовки є психологічна готовність до миротворчих дій (бою)– внутрішнє налаштування воїна на самовіддану поведінку, мобілізацію всіх сил на активні і доцільні дії. Стійкість готовності визначається сформованістю у військовослужбовця певних соціальних мотивів.

У *психологічній готовності* виділяються такі компоненти:

– *пізнавальний* (розуміння завдання, оцінка його значимості, знання засобів досягнення мети, передбачення ймовірних змін обстановки);

– *емоційний* (почуття відповідальності, впевненість в успіху, бойове піднесення і насага);

– *мотиваційний* (потреба успішно виконати бойове завдання, інтерес до неї,

прагнення домогтися успіху і показати себе з кращого боку);

– *вольовий* (управління собою, зосередження на завданні, відволікання від впливів, що заважають, подолання сумніву, страху).

П.А. Корчемний вважає, що в ході психологічної підготовки формуванню і розвитку підлягають психологічна готовність і психологічна стійкість, як цілісне психічне утворення. Він підкреслює, що психологічна готовність, як активуючий стан особистості, і психічна стійкість, як її здатність зберігати високу фізичну і розумову працездатність, в умовах напруженості включають однакові компоненти (мотиваційний, емоційний, вольовий, пізнавальний, інтелектуальний і операційний). Однак, якщо психологічна готовність до бойових дій, головним чином, залежить від переконаності людини, моральної стійкості, широкої ерудиції, чітких, правильних і ефективних дій щодо експлуатації зброї і техніки, то в самій динаміці бойових дій, де слід виявляти найвищу стійкість, визначальне значення мають вольові, емоційні й інтелектуальні якості. Таким чином, процес формування названих станів єдиний, тому що вони включають одні і ті самі елементи. Саме виділення цих станів, як самостійних, дуже умовне, і в принципі мова йде про деяку систему “готовність-стійкість”.

У роботах В.В. Стасюка вказується на два основних психологічних утворення військовослужбовців-миротворців, що підлягають формуванню, розвитку і корекції в процесі їх підготовки до бойових дій, – психологічну підготовленість (стійкість) і психологічну готовність. *Психологічна підготовленість і стійкість* трактуються як терміни, що визначають одне і те саме явище – систему психологічних якостей, що визначає потенційну можливість воїнів переборювати труднощі й успішно виконувати поставлене завдання. Така система формується в особового складу завчасно, до початку миротворчих дій (до вступу в бій). Безпосередньо перед участю у миротворчій операції у військовослужбовців має бути сформований стан психологічної готовності, тобто спрямованості й активності (націленості і мобілізованості) психіки воїнів на подолання майбутніх труднощів бойової діяльності, що забезпечить результативність

і якість виконання завдань адекватно до їх значимості і складності. При аналізі компонентів “психологічної підготовленості” і “готовності” з’ясується близькість цих понять і явищ. Серед складових психологічної готовності називаються мотиваційні, пізнавальні, емоційні і вольові елементи [6].

Очевидно, що при інтерпретації співставлення “психологічної готовності” і “психологічної стійкості” дослідники вкладають у ці терміни різний зміст. Так, М.І. Дьяченко говорить про “стійкість готовності”, П.А. Корчемний мову веде про цілісний психологічний феномен “готовність-стійкість”, А.Д. Індюченко ототожнює поняття “готовність” і “підготовленість” і як один з її елементів називає “психологічну стійкість”, а В.В. Стасюк вживає їх як ідентичні терміни – психологічна стійкість і підготовленість.

Таким чином, аналіз підходів провідних спеціалістів у галузі психології бойових дій свідчить про те, що в них немає єдності в розумінні предмета, на який потрібно направляти психологічний вплив у період підготовки і ведення бойових дій, і кінцевої мети впливу. Одні з них вважають, що таким предметом має стати психіка воїна, інші – психологічна стійкість, психологічна готовність, система “готовність-стійкість” тощо.

Разом з тим, практично всі вони, у кінцевому підсумку, вказують на те коло психологічних феноменів, які необхідно сформувати у воїна для забезпечення його ефективних дій у бою. Це – чіткі уявлення про майбутні дії, мобілізованість емоційно-вольової сфери, сформованість відповідних навичок поведінки на полі бою і психічної саморегуляції.

У працях вищезгаданих авторів відзначається факт впливу на індивідуальну психологічну готовність воїнів проявів колективно-групової психології згуртованості, взаємовідносин, традицій, авторитету командира тощо. Однак, про соціально-психологічні процеси й явища говориться лише як про своєрідне середовище, в якому проявляються психологічна готовність і стійкість, яка на них впливає. Практика свідчить про те, що психологічні елементи, які оточують воїна, соціального й ергономічного середовища безпосередньо впливають на мотивацію,

психічні стани воїнів, обумовлюють їх ставлення до подій, що відбуваються, і поведінку у бойовій обстановці.

Якщо розглядати воїна в різних зовнішніх обставинах, то можна побачити, що його психологічні можливості набувають різних значень.

Психологічні можливості воїнів у бойовій обстановці підвищуються тоді, коли їх навколишнє соціальне і ергономічне середовище стають більш ресурсними – підтримуючими, мобілізуючими й компенсуючими компонентами їх індивідуальної психологічної готовності.

Таким чином, необхідно розглянути предмет психологічного забезпечення бойових дій військ на методологічній підставі системного підходу. При вирішенні названого дослідницького завдання, на наш погляд, слід дотримуватися низки *вихідних принципів: єдності предмета на всіх етапах діяльності, реалістичності, вимірності характеристик його предмета і ресурсності середовища.*

Принцип єдності предмета на всіх етапах психологічного забезпечення означає, що лише при збереженні одного і того самого предмета протягом діяльності без змін він може вважатися єдиною, цілісною системою. В іншому випадку мова може йти лише про сукупність різних діяльностей, що мають власні предмети.

Принцип реалістичності допускає, що необхідний якісний стан предмета психологічного забезпечення бойових дій особового складу, що виступає метою впливу, не може відображати можливості лише ідеального воїна, “супербійця”. Цей принцип має бути досяжним для основної маси військовослужбовців.

Принцип вимірюваності характеристик предмета психологічного забезпечення визначає, що сформоване у воїнів психологічне новоутворення повинно вимірюватися, оцінюватися і контролюватися. Такий феномен, як “психологічна стійкість”, даній вимозі не відповідає. Дійсно, як було показано вище, стійкість істотно коливається (аж до повної її втрати) на різних етапах участі військовослужбовця в бойових діях та значною мірою залежить від психічного стану оточуючих (це добре видно на прикладі групової паніки) і ергономічних характеристик середовища діяльності

(ізоляція, шкідливий ергономічний вплив, стан втоми, тривалість і якість сну тощо). До того ж на даний час немає такої методики, що задовольняла б оцінки стійкості.

Принцип ресурсності середовища вимагає пошуку причин всіх психологічних проявів воїна в бойовій обстановці, і не лише в його особистій підготовленості, мобілізованості й активності, але й у тих психологічних процесах і явищах, що виникають на межі взаємодії із соціальним середовищем і ергономічними умовами діяльності.

Виходячи з вимог обраної методологічної основи, ґрунтуючись на традиціях гуманістичної психології, нейролінгвістичного програмування, досвіду різних видів забезпечення у воєнній науці, пропонується розглядати як предмет соціально-психологічного забезпечення бойових дій особового складу психологічний потенціал воїна. Під психологічним потенціалом воїна розуміється сукупність наявних психологічних можливостей військовослужбовця і доступних для використання обставин соціального й ергономічного середовища, що обумовлюють здатність вирішувати бойові завдання визначеного типу (класу, рівня).

У самій дефініції вже є вказівка на структурно-змістовну визначеність психологічного потенціалу (табл 1.). З таблиці видно, що при визначенні структури і змісту ПсПВ започатковано спробу здійснити підхід, запропонований Б.Ф. Ломовим, який припускає розгляди людської діяльності у фокусі складної і багатопланової детермінації.

Стрижень ПсПВ складає така психологічна якість особистості військовослужбовця-миротворця, як *психологічна готовність* до бою, що відображає сформованість необхідних для ефективних бойових дій воїна індивідуальних психологічних якостей і станів. Її *структура складається з когнітивного, емоційно-мотиваційного, операційного компонентів і психічного здоров'я.*

Основу *когнітивного компонента* складає сформований у свідомості військовослужбовця динамічний образ майбутнього бою, який, у свою чергу, складається з таких образів: *сенсорного* (зорова, звукова, нюхова, дотикальна картина бойових дій,

Питання психології

Таблиця 1 - Структурно-змістова характеристика психологічного потенціалу військовослужбовця (ПсПВ)

Структурні елементи психологічного потенціалу особистості			
Індивідуально-особистісний	Соціально-психологічні		Психоергономічний
	Міжперсональний	Надперсональний	
<p>Індивідуальна психічна готовність військовослужбовця до активних бойових дій, включаючи компоненти:</p> <ul style="list-style-type: none"> - когнітивний; - емоційно-мотиваційний; - операційний; - психічне та фізичне здоров'я 	<p>Міжособові відносини та зв'язки, процеси та стани, що сприяють бойовій активності воїна:</p> <ul style="list-style-type: none"> - значимість осіб, що знаходяться поруч; - наявність наслідування; - позитивна емоційна спрямованість воїна; - наявність людини, яка знаходиться поруч та позитивно впливає на психологічну та діяльну поведінку, компенсує недоліки воїна у бойовому досвіді (спостережли-вості, швидкої реакції, оцінки реальної небезпеки тощо). 	<p>Соціально-психологічні явища, що по'язують воїна із середовищем:</p> <ul style="list-style-type: none"> - суспільна (групова) думка про події; - суспільний (груповий) настрій; - суспільні (групові) традиції; - суспільні (внутрішньогрупові) санкції; - ставлення місцевого населення; - психологічні можливості противника; - можливості супротивника щодо здійснення психологічних операцій тощо. 	<p>Природно-географічні, техніко-технологічні та середовищні фактори, що обумовлюють інтенсивність задіяння психіки в бойовій діяльності:</p> <ul style="list-style-type: none"> - звичайність природно-географічних умов і ступеня адаптованості до бойових дій та їх інтенсивності; - відповідність можливостей зброї і бойової техніки щодо виконання бойових завдань; - рівень працездатності, стомлюваності, тривалості відпочинку (сну); - інтенсивність бойових дій; - етап адаптації до бойової діяльності.

- образи противника, цілей, позицій, укриттів);

- *моторного* (схеми своїх дій у відповідь на ті чи інші стимули бойової обстановки, просторово-часові характеристики дій, реакції на команди керівництва і взаємодії, відчуття зброї, техніки тощо);

- *взаємодії з товаришами по службі* (коли, де, з ким, в якій послідовності і що необхідно робити);

- *мотиваційно-сміслового* (значення бою в системі боїв, особистісний зміст бойових дій, особисті цілі, мотиви, завдання).

Наявність такого образу стабілізує всю діяльність воїна. Дана обставина пояснюється біологічною теорією емоцій П.К.Анохіна. Відповідно до неї в тому випадку, коли зворотна інформація про результат зробленої дії цілком збігається із заздалегідь змодельованими параметрами акцептора результату дії, у людини виникає позитивний емоційний стан.

На важливість формування подібного образу вказують П.А. Корчемний, Н.Д. Завалова, Б.Ф. Ломов, В.А. Пономаренко, В.Т. Юсов. Несформованість образу бою у воїнів веде до того, що багато бойових подій, природних для бою явищ і процесів будуть сприйматися ними як раптовий, незнайомий, загрозливий. А бойовий досвід свідчить про те, що в 44% випадків у військах, проти яких велися раптові бойові дії, воїни були приголомшені, деморалізовані і не змогли створити опору противнику.

Емоційно-мотиваційний компонент відображається, насамперед, у психологічному налаштуванні, що являє єдність спонукання (мотивів, установок), стеничного емоційного забарвлення, як джерела психічної енергії, і зосередженості свідомості військовослужбовця на меті бойових дій.

Операційний компонент включає навички й уміння спостерігати, виявляти, інтерпретувати важливі елементи бойової

Питання психології

обстановки, ефективні моделі дій у конкретних бойових ситуаціях, уміння регулювати власну психічну діяльність і надавати психологічну підтримку товаришам по службі.

Психічне здоров'я відображає поточний стан психологічних можливостей воїнів, узятих у порівнянні з існуючими для бойових умов нормами.

Дослідниками доведено, що стійкість бійця до несприятливих впливів бойової обстановки підвищується в згуртованому, спрямованому до перемоги військовому колективі, який підтримує і схвалює прояви мужності, сміливості і засуджує боягузтво, недисциплінованість, тим самим постійно мобілізуючи воїнів у бойовій обстановці.

Е.П. Утліком показано, що в підрозділах на певному рівні їх розвитку складається механізм колективно-групової саморегуляції групової поведінки. Її специфіка полягає в тому, що значна його частина інтеріоризується військовослужбовцями (переводиться у внутрішній план) і сприймається як власна система саморегуляції. У тому випадку, коли в суспільній думці військового колективу їх підрозділ стає бойовим, згуртованим, активним, дисциплінованим, коли в ньому діють традиції взаємодопомоги, коли страх втратити повагу товаришів є найсильнішим почуттям, колектив виступає для своїх членів джерелом додаткових психологічних можливостей. У результаті два військовослужбовці, що відрізняються низькою психологічною готовністю до активних бойових дій, у різних військових колективах будуть володіти різним психологічним потенціалом і, отже, будуть діяти по-різному. З цього факту можна зробити висновок про те, що для психологічно нестійких військовослужбовців і для осіб, що тимчасово перебувають у стані психологічної неготовності до активних бойових дій, їхні товариші по службі виступають джерелом компенсації відсутніх елементів психологічної готовності.

Елементи ППВ знаходяться у відносинах взаємного доповнення і часткової компенсації. Так, недолік індивідуальної психологічної готовності може бути певною мірою компенсований за

рахунок правильного розміщення людей, створення ефекту “психологічного зараження” груповим настроєм та ін.

Висновки. Поняття “психологічний потенціал військовослужбовців” за своїм змістом може бути представлено як сукупність психологічних можливостей людини, які обумовлені моральними, психологічними особливостями, що є передумовами виконання поставлених завдань. Означає властивість функціональних систем людини забезпечувати її динамічну стійкість у виконанні професійного завдання протягом певного часу із заданою якістю. Подібна властивість виявляється в адекватному вимогам діяльності рівні розвитку професійно значущих психічних і фізіологічних функцій і механізмів їх регуляції у нормальних і екстремальних умовах.

ПСПВ характеризується за кінцевим результатом його службової діяльності. Складність аналізованої проблеми виявляється у тому, що у реальних ситуаціях він визначається одночасним впливом цілого ряду як пов'язаних між собою, так і незалежних стрес-факторів діяльності. У зв'язку із цим, проблема формування ПСПВ на сьогодні залишається однією з найбільш важливих та актуальних науково-практичних проблем психологічної науки.

Отже, на основі матеріалу, що викладений вище, можна зробити висновок про те, що розгляд психологічного потенціалу військовослужбовця, як предмет психологічного забезпечення, відкриває такі можливості:

- подолання розбіжностей у поглядах воєнних вчених і практиків на предмет і мету соціально-психологічного забезпечення бойових дій військ;

- поєднання усіх факторів, що обумовлюють активність воїнів у бойовій обстановці, у єдиний комплекс, розглянутий як предмет соціально-психологічного забезпечення;

- наповнення предмета, що забезпечує діяльність, конкретним змістом;

- забезпечення єдності предмета психологічного впливу на всіх етапах бойових дій військ.

Питання психології

Перспективи подальших досліджень.

Подальша перспектива роботи вбачається в розробленні комплексної загальнодержавної системи ПЗ діяльності військовослужбовців в умовах миротворчої місії. Крім того, потребують подальшого вивчення питання функціонування психічних станів фахівців екстремальних професій в особливих умовах діяльності. Актуальними напрямками подальших досліджень з визначених проблем є такі:

психологічні особливості миротворчих дій частин ЗС України у населених пунктах; експрес-діагностика психічних станів військовослужбовців у процесі виконання ними бойових завдань;

психотехнології надання психологічної допомоги військовослужбовцям у бойовій обстановці;

психологічна реабілітація військовослужбовців, що отримали поранення, травми та каліцтва в ході бойових дій.

Література

1. Алещенко В. І. Психологічне забезпечення миротворчої діяльності військовослужбовців Збройних Сил України. Монографія. – Харків, ХУПС. – 2008. – 238 с.
2. Біла книга 2011: оборонна політика України. — К.: МО України, 2012. — 84с.
3. Караяни А. Г. Влияние боя на психику воина. К чему готовятся военнослужащие в зарубежных армиях / А. Г. Караяни // Ориентир. — 1994. — № 11. — С. 76–78.
4. Ложкін Г. В. Психологічне супроводження військовослужбовців у діяльності за екстремальних умов / Г. В. Ложкін. — К.: вид. Міністерства оборони України, 2003. — 218 с.
5. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 24 квітня 2009 року «Про стратегію міжнародної миротворчої діяльності України»: Указ Президента України від 15 черв. 2009р. №435/2009 // Офіційний вісник України. — 2009. — № 45. — С. 1504.
6. Стасюк В.В. Мета, зміст та завдання морально-психологічного забезпечення миротворчої діяльності ЗС України // Зб. наук. пр. Національної академії ДПСУ. – Хмельницький, 2004. – № 26. – Ч 2. – С. 72-79.